

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 7 Issue 3, p. 39-59, September 2015

Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)

An Evaluation of the Hemavend Kurdish Tribe's Banditry in Mosul Province and along the Ottoman-Iranian Borderlines c. 1863-1916

Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ
Erciyes Üniversitesi - Kayseri
Fehminaz ÇABUK - Doktora Öğrencisi
Erciyes Üniversitesi - Kayseri

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

Öz: Osmanlı arşiv belgeleri ve ikinci el kaynaklara dayanarak hazırlanan bu makale Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilâyeti'nde ve Osmanlı-İran sınırboylarında giriştiği faaliyetlerini inceleyerek, aşiret üyelerinin sınırın her iki tarafına rahatça geçebilmesi, aşiretin değişen şartlara göre zaman zaman Osmanlı Devleti, zaman zaman da İran tarafından desteklenmesi nedeniyle faaliyetlerinin tam olarak durdurulamadığını tespit etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hemavend Kürt Aşireti, Eşkıya, Osmanlı, İran, Musul, Kerkük, Süleymaniye

Abstract: Relying on Ottoman archival documents and secondary sources, this article examines the banditry of the Hemavend Kurdish tribe in Mosul Province and the Ottoman-Iran borderlands and presents that because the tribesmen easily crossed the border and that the tribe leaned its military and political support toward the Ottoman Empire or Iran according to changing conditions, the banditry could not be stopped.

Keywords: Hemavend, Kurdish Tribes, Bandits, Ottoman Empire, Iran, Mosul, Kerkuk, Suleymaniye

Giriş

Osmanlı Devleti'nin güney topraklarından olan Musul Vilâyeti'nde Arap, Türk ve Kürt aşiretleri, yerleşik, göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürmekteydi. 19. yüzyılda II. Mahmud ile başlayan merkezileştirme politikası Kuzey Irak bölgesinde de uygulanmıştır. 1830'da bu bölgelere hükmeden emirlikleri birer birer ortadan kaldırarak yerlerine merkezden yöneticiler atayarak direk devletin hâkimiyetine almıştı. Fakat bu süreç kolay olmamıştır. 1834'te Musul merkeze bağlanmış olmasına rağmen Süleymaniye'deki Baban hâkimiyetine ancak 1850'de son verilebilmişti.¹ Amaç merkezi devletin bu bölgelere hâkimiyetini sağlamlaştırarak vergi artışını sağlamaktır. Fakat buralara tam anlamıyla sulh ve sükûnet içerisinde hükmedebilmek pek kolay olamamıştır. Aşiretler arası anlaşmazlıkların çözümünde büyük etkisi olan emirliklerin kaldırılması aşiretler arası çatışmaların artmasına, aşiretlerin daha serbest davranmalarına ve merkezi dinlememelerine neden olmuştur. Emirliklerin yerini tarikatlar ve

¹ Davut Hut, Musul Vilayetinin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909), *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul 2006, s.16; Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileştirme Politikasının Doğu Vilayetlerine Uygulanması", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 510-511; Sinan Marufoğlu, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Tarihin Peşinde*, Yıl:2013, Sayı:9, s:235-248.

bu tarikatların başındaki Şeyh ve aşiret reisleri almaya başlamıştı.² Emirliklerin ortadan kaldırılmasıyla, eskiden Baban Emirliğine bağlı olan Hemavend Aşireti, eşkıyalık faaliyetleri ile hem Osmanlı topraklarında hem de İran topraklarında huzursuzluk çıkarmış ve iki devleti uzun bir süre uğraştırmıştır. Eşkîyalık hareketlerinin ortaya çıkmasına sebep olan birçok husus sayılabilir. Fakat daha çok devletin gücünün zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Çünkü sıkıntılı dönemlerde ekonomik ve sosyal yasalar işlemez hale gelir. Bu yüzden devletlerin güçlü ve zayıf olması ile orantılı olarak eşkıyalık azalmış veya artmış denilebilir.³ Hemavend aşireti'nin de eşkıyalık hareketleri Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya ile savaşa girdiği dönemlerde artmıştır. Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca yönetimi altındaki Müslim ve gayrimüslimleri zuhur eden kötü olaylardan en az zararla kurtarma gayreti içerisinde olmuş ve bu hususta gerekeni yapmaya çalışmıştır. Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet* adlı çalışmada bu konuyu geniş bir şekilde analiz ederek Osmanlı topraklarında ve Fransa başta olmak üzere başka ülkelerdeki eşkıyalık hareketlerini incelemiş ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirmelerde bulunmuştur. Barkey, eserinde Osmanlı yöneticilerinin, eşkıyalık hareketlerini önlemeye yönelik aldığı tedbirleri ve tatbik ettiği uygulamaları Osmanlı'ya has çözümcü, faydalı ve esnek bulmuştur.⁴ Konunun daha iyi anlaşılması için Hemavend Aşireti'nin eşkıyalık faaliyetlerine geçmeden önce aşiret hakkında bilgi verilecektir.

Hemavend Aşireti'ne bağlı taifeler; Begzade, Çelebi, Reşavend, Revamend, Sefrevend ve Sitebeser.⁵ Yaklaşık 1000 haneden oluşan bu taifeler, göçebeydiler ve asıl Hemavend Aşireti'ni bunlar oluştururdu. Asıl vatanları ise Bazıyan idi. Çok cesaretli ve atılgan olan bu aşiret, Osmanlı ve İran devletlerini bir hayli uğraştırmış ve bazı sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı hükümeti aşiret eşkıyasını cezalandırmış, fakat bu cezalar onları dizginleyememiştir. Hemavend Aşireti 1700 yıllarında İran topraklarından gelmiştir. Bu aşirete bağlı diğer taifeler ise Çengen, Gofiroşi, Pirayı, Sofiyevend'idi. Yaklaşık olarak 480 haneden oluşan ve yerleşik bir yaşam süren bu taifeler de Hemavend aşireti'ne bağlıydılar. Kürtçe'nin Gorani lehçesini konuşan Sünni bir aşiret idi.⁶

19. yüzyılda İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'nin topraklarına bazı gizli inceleme ve görevler için memur, asker, diplomat, seyyah ve istihbaratçı gönderilmekteydi. Bunlardan Mark Sykes ve Bertram Dickson, Kürtlerin yaşadığı bölgelere gidip Kürtler ile ilgili önemli bilgiler ihtiva eden eserler kaleme almışlardı. Çalışmalarında Kürt aşiretlerinden olan Hemavend Aşireti hakkında da bilgiler vermişlerdi. Mark Sykes'ın verdiği bilgilere göre 1200 hane olan Hemavend (Hamawand) Aşireti⁷, Baban Kürt aşiretlerindendi. Mükemmel binici,

² David McDowall, *A Modern History of The Kurds*, I.B. Tauris, London, 2005, s. 66-67.

³ Kemal Kaya, "19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", *OTAM*, Sayı:19, Yıl: 2006, s.239; Gürsoy Şahin, "XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar'da Eşkîyalık Hareketleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IV, s.76.

⁴ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi*, (Çev: Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 250.

⁵ H. 1312 Salnamesine göre bu aşirete bağlı taifeler şunlardır: Beyzade, Safravend, Reşevend, Remavend, Hilesuri, Timavend, Hemail-i Fatmavend. Bunların Kerkük ve Köysancak'da olanların dışında kalanlarının toplamı yüz hane ve iki yüz elli kişiden ibaretti. Bu yüzden yukardaki belirtilen bilgilere göre farklılık arz etmektedir. Bkz. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Edit: Cengiz Eroğlu, Murat Babukçuoğlu & Orhan Özdi, ORSAM Yayınları, Ankara 2012, s. 209.

⁶ Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak & Şükrü Aslan, İstanbul 2012, s. 350., Mehrdad R. Izady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atıla, İstanbul 2011, s. 170; Dickson, a.g.m, s. 376.

⁷ Aşiret Arapça bir kelime olup "kabile" karşılığı kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade ettiğini yazılı literatürden görmekteyiz. Türkçe'de ise yaygın olarak göçebe unsurlar için kullanılmış olmakla birlikte aynı zamanda "Aşiret"; Gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş genellikle toprak bütünlüğü de olan kendine özgü bir içyapıya sahip sosyo-politik bir birimdir. *Aşiret*, aile (hane, mal), çadır, zom, oba, taife ve kabile gibi birimlere ayrılır. Aşiretin yönetiminden

JHS
40

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

nişancı, becerikli demirci, cesur hırsız ve iyi çiftçiydiler. Ayrıca devletin onlara uygun gördüğü işlerde çalışarak yetenekli memur olduklarını da kanıtlamışlardı. 1878'de Hemavend Aşireti 600 atlı ile Kafkasya'da savaşa girmiş ve muazzam ganimet (yağma) ile geri dönmüştü. Osmanlı Devleti yıllarca bu aşiretin gücünü bastırmaya çalışmıştır. Hemavendliler cesaretleri, zekâları ve güzel kadınları ile bölgede meşhurlardı. Bu aşirete mensup olanlar rahat bir şekilde Araplarla evlenmekte ve Arap kökenli olduklarını iddia etmekteydiler. Her ne kadar dilleri Kürtçe olsa da bir kısmı Arapça konuşmaktaydı. Giysileri kısmen Arap kısmen İran giysilerine benzemektedir. Eskiden mızraklı süvari olan Hemavendliler zamanla sadece modern tüfek ve hançer taşımaya başlamışlardı.⁸

İngiltere'nin hizmetinde olan asker pilot Bertram Dickson 1910 yılında Osmanlı topraklarında yaptığı seyahatte, Hemavend Aşireti ile ilgili gözlemlerine göre ise; Süleymaniye ve Kerkük arasındaki bölgede yaşayan haşmetli Hemavend (Hamawand) Kürtleri; kısrak, silah ve baskın yapmaktan başka hiçbir şeyi önemsemeyen ve bununla övünen yaklaşık iki bin tüfekli göçebe bir aşiret idi. Hemavendliler oldukça vahşi olup bölgeyi ve diğer Kürtleri dehşetleri ile kuşatmışlardı. Osmanlı hükümeti onları cezalandırmaya çalışmış, ancak askeri birliklerin birkaç manevrasından sonra onları tutuklayabilmiş ve sürgüne Trablusgarp'a yani Berberilerin içine göndermiştir. Onların reislerinden biri övünerek anlattığı hikayesine göre, sürgün yerine vardikten üç hafta sonra firar edip tüm yolu yürüyerek İran sınırına gelmişti. Hemavendliler, Araplara benzemek istediklerinden Arap giysilerine benzeyen giysiler giymekteydiler. Ayrıca kısraklara binip at satmak da başlıca özellikleri idi. Hemavendliler sürekli yapıp ettikleriyle ve güçleriyle övünüp dursalar da, aslında pek de zengin sayılmazlardı. Çadırları kirli, eşyaları ise çok az idi.⁹

Dickson ve Sykes'ın araştırmalarında Hemavend Aşireti ile ilgili verdikleri bilgiler Osmanlı arşiv kaynaklarıyla da doğrulanabilmektedir. Kürtler ile ilgili yapılan bu araştırmalar, İngiltere'nin devlet politikası gereği Kürtler ile yakından ilgilendiğinin göstergesidir.¹⁰ Buna ilaveten İngiltere, stratejik bir öneme sahip olan Musul Vilayetinde ikamet eden Hemavend aşireti ile de ilgilenmiş bölgede huzursuzluk çıkararak politikasını uygulamaya çalışmıştır. Musul Vilayetinin Süleymaniye-Kerkük bölgelerinde senelerce asayişsizliğin en büyük

sorumlu olan kişi aşiret reisiydi. Aşiret reisliği babadan oğula geçme, aşiret tarafından seçilme, hükümet makamlarınca atanma gibi süreçler ve onaylanmalara tabiydi. Ayrıca aşiret reisliği için kardeşler arasında çekişmeler olduğu gibi aşiretin diğer üyeleri arasında da çekişmeler olduğu görülmekteydi. Zira aşiret reisliği aynı zamanda makam, mevki ve prestij sahibi olma anlamına gelmekteydi. Aşiret reisliği için yaşanan bu çekişmeler çoğu zaman Osmanlı resmî makamlarına intikal ettirilmiş ve devletin resmî makamlarını bu kabil sorunlarla zaman zaman uğraştırmıştır. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, C.4, Ankara 1991, s.9; Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkut, İstanbul 2011, s. 82; Ahmet Özer, *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Ankara 2003, s.27; Lale Yalçın-Heckmann, *Kürtler, Tarih, Siyaset, Kültür*, İstanbul 2014; Lale Yalçın- Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İstanbul 2002; V. Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie, *Kürtler & Kürdistan*, İstanbul 2004, s.138-140; Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, İstanbul 2010, s. 57-64; A. Vahap Uluç, "Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme : Aşiret", *Mukaddime*, sayı: 2, 2010; Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul 2007; Bekir Biçer, "Ortaçağda Kürtler ve Türkler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:6, Issue: 6, s. 238-239; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1963, s. 13-14; Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi: Rişvan Aşireti Örneği*, İstanbul 2011, s. 17-18; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkaya ve Devlet*, İstanbul 2009, s. 161-216.

⁸ Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire", *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol: 38, (1908), s. 456.

⁹ Bertram Dickson, "Journey in Kurdistan", *The Geographical Journal*, Vol: 35.,No:4 (Apr. 1910), s. 376.

¹⁰ Qahttan TH. Younis, "Musul Vilayetinde İngiltere'nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 24-25. Yücel Yiğit, "İngiltere'nin Musul Vilayetinde Kürt Devleti Projesi (1918-1919)", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2004, s.81-83.

JHS

41

History
StudiesVolume 7
Issue 3
September
2015

kaynağı olan Hemavend Aşireti'nin eşkıyalık hareketleri Osmanlı merkez ve mahalli yöneticilerini uğraştırmıştır. Musul'da Berzenci, Talabani ve Caf aşiretlerine nazaran küçük bir aşiret olmasına rağmen ahaliye saldığı korku nedeniyle devlet makamlarına sürekli şikâyet edilmiştir. Osmanlı Devleti şikâyetler üzerine 1887 senesinde Islahat Kumandanı İsmail Hakkı Paşa'yı olağanüstü yetkilerle donatıp Musul'a göndermişti. İsmail Paşa, Musul'da asayiş bozan Hemavend eşkîyasını cezalandırmak ve bölgede sükûneti sağlamak amacıyla eşkıyadan bazılarını sürgüne göndermişti. Sürgün ve iskân amacıyla Hemavend Aşireti'nden bazılarını Anadolu'ya (Konya, Adana, Ankara, Sivas) bazılarını da Balkanlar, Trablusgarp, Bingazi, Sakız ve İşkodra gibi daha uzak bölgelere sürmüştü. Fakat Hemavend eşkıyası sürüldükleri yerden kısa sürede firar etmeyi başarıp Musul bölgesine geri dönmüş ve eşkıyalığa devam etmişti.¹¹ Çalışmamızda göçebe ve eşkıya bir aşiret olan Hemavend Aşireti'nin çıkardığı sorunlar, devletin bu sorunlara çözümcü yaklaşımı ve bu aşiretin Osmanlı-İran ilişkilerinde nasıl bir rol oynadığı üzerine durulacaktır.

A. Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarında Hemavend Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Hareketleri

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul Vilayeti, doğuda İran, Kuzeyde Diyarbakır, güneyde Bağdat, batıda Şam, kuzeybatıda ise Halep vilayetleri ve Zor Sancağı ile çevrelenmişti.¹² Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan vilayet nizamnamelerine göre Musul, 1850'de eyaletten mutasarrıflığa dönüştürülerek Bağdat eyaletine bağlanmış, 1878'de yeniden vilayete çevrilmiştir. 1912 tarihli salnameye göre Musul Vilayeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye sancaklarından oluşmaktaydı. Bahse konu salnameye göre sancaklar 17 kaza, 43 nahiye ve 4392 köyden oluşmaktadır.¹³

Musul Vilayetinin İdari Taksimatı

Sancak	Kaza	Nahiye	Köy
Musul	6	15	1598
Kerkük	6	17	1712
Süleymaniye	5	11	1802
Toplam	17	43	4392

Musul Vilayeti'nin merkez sancağı olan Musul: Musul (Şeyhan ve Aşayir-i Seb'a olmak üzere iki nahiye ve 506 köy mevcut idi.), İmadiye, Akra, Sincar, Duhok ve Zaho Kazalarından

¹¹ Reşat Kasaba, "From moveable empire to immovable state: Ottoman policies towards nomads and refugees in the modern era", *New Perspectives on Turkey Lecture*, no.45 (2011), s.227., Davut Hut, a.g.t, s. 311-312.

¹² *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993, s. 27. Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev: Bahar Tırnakçı), YKY Yayınları, İstanbul 2013, s. 201-202, Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Alfabetik Sırayla), TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006, s.375.

¹³ *Osmanlı Vilayet Salmelerinde Musul*, s. 17.

JHS

42

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

oluşmaktaydı. Musul Vilayeti'nin doğusunda yer alan Kerkük Sancağı; kuzeyden Süleymaniye Sancağı ve İran, güney ve doğudan Bağdat Vilayeti, batıda ise Musul ve Hakkâri sancakları ile sınırdır. Kerkük merkez kaza olmak üzere, Revanduz, Erbil, Salahiye, Köysancak ve Raniye altı kazadan oluşmaktaydı. Arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere, Kerkük sancağı 1892 senesi ortalarına kadar resmi yazışmalarda “*Şehr-i Zor*” olarak geçerken, Zor mutasarrıflığı ile olan isim benzerliğinin meydana getirdiği idari karışıklıklardan dolayı değiştirilmesi uygun görülmüş ve “*Kerkük*” ismi kullanılmaya başlanmıştır. Süleymaniye Sancağı; kuzeyden İran'ın Serdeşt, doğudan Bana ve Merbuvan, güneyden Kerkük'e bağlı Salahiye ve batıdan Kerkük kazalarıyla sınırdır. Süleymaniye Sancağı, Süleymaniye merkez kaza olmak üzere, Gülanber, Baziyan (Baziyan kazasının idare merkezi olan ve Kerkük ile Süleymaniye arasında bulunan Çemçemal köyünde Hemavend aşireti ikamet etmekteydi.), Şehr-i Pazar ve Mamure beş kazadan oluşmaktaydı.¹⁴

Kerkük-Süleymaniye bölgesinin iki önemli aşiretlerinden olan Caf ve Hemavend aşiretleri 1850'ye kadar Baban Emirliğine bağlı olup bu tarihten sonra oluşan iktidar boşluğu, Caf Aşireti'ne göre daha küçük olmasına rağmen savaşçı bir aşiret olan Hemavend Aşireti'nin eşkıyalık¹⁵ yapmasına olanak sağlamıştır.¹⁶ Çiftçilik, ticaret gibi uğraş alanları olmayan bu aşiretin en temel geçim vasıtası, değişik bölgelerde sürekli olarak gerçekleştirdikleri gasp ve yağma hareketleri idi. Aşiretin birçok asayişsizliğe sebebiyet vermesinin mühim sebeplerinden biri de aşiretin farklı firkalarının, Musul bölgesindeki büyük şeyh ailelerinden olan Berzenci-Talabanilerin arasındaki yıllardır süren rekabet de taraf tutmaları idi.¹⁷

Hemavend Kürt aşireti, Kerkük-Süleymaniye bölgesinde ikamet etmesinden dolayı eşkıyalık hareketleri diğer bölgelere nazaran bu topraklarda daha fazla olmaktadır. Meydana getirdikleri başlıca asayiş problemleri şunlardı; Kervanların yağmalanması ve tüccarların canına kast, müttefiki olan Şammar Aşireti ile birlikte eşkıyalık yapma, çevre köyleri basıp öldürme ve gaspta bulunma, devlet mülküne ve memurlarına saldırma ve zarar verme, aralarında husumet bulunan aşirete saldırma, öldürme ve yağmada bulunma idi. Hemavend eşkıyasının 1909–1916 yılları arasında meydana getirdikleri eşkıyalık hareketlerine aşağıda değinilecektir.

Kerkük-Süleymaniye bölgesinde, eşkıyalıkları ile övünen ve geçimlerini yağma ile sağlayan Hemavend eşkıyası, yolları kesip kervanları soymakta ticareti sekteye uğratmaktaydı. 1909 senesinde bu durumdan mustarip olan Kerküklü Tüccar Ahmet Ağazade Abbas, devlete şikâyetini bildiren bir telgraf göndermiştir. Tüccar, Kerkük'ten 1200 liralık veresiye olarak aldığı malları Süleymaniye'ye getirirken Hemavend eşkıyası tarafından saldırıya uğramış ve malları gasp edilmişti. Tüccar malları sahiplerine verememiş, çocukları da aç kalmıştı. Çaresiz kalan Tüccar hükümetten eşkıyadan malları geri almasını istemiştir. Şikâyet üzerine merkezi hükümet, Musul vilayetine malları geri alması ve sahibine iade etmesi doğrultusunda emir

¹⁴ Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.28-34; Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s. 17.

¹⁵ **Eşkıya**, Arapça bir kelime olan “*Şekavet*” ten türemiş olmakla birlikte bahtsız, fena hareketli, haylaz ve haydut yol kesen anlamına gelen “*şaki*” kelimesinin çoğulu olup, genelde “dağda kırdı yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis ve fesatçı” olarak tanımlanır. Osmanlı belgelerinde eşkıya “*celâli*”, “*şaki*”, “*ehl-i fesad*”, “*haramzade*” ve “*uğru*” olarak yer almaktadır. Eşkıyalığı Bağy'dan (devlete isyan) ayıran fark mevcut siyasi iktidara karşı başkaldırma niteliği taşımasıdır. Bkz. Mücteba İlgürel, “Osmanlılar da Eşkıyalık Hareketleri”, *DİA*, C. XI, s. 467, Mehmet Öz, “Modernleşme öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s.227; Efkân Uzun, “Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış”, *TSA*, Sayı: 3, Aralık 2006, s. 32-45.

¹⁶ Gökhan Çetinsaya, “II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 1999/2, s. 155.

¹⁷ Davut Hut, *a.g.t.*, s.311-312.

JHS
43

*History
Studies*

Volume 7
Issue 3
September
2015

vermiştir.¹⁸ Devlet aşiret eşkıyalarını kontrol altına almakta ve yolların güvenliğini sağlamakta çoğu zaman güçlük çekmekteydi, bunun sıkıntısını ise tüccar ve kervan yollarını kullanma mecburiyetinde olan halk çekmekteydi. Hemavend Aşireti, yoğun olarak Süleymaniye'ye bağlı Baziyan'da ikamet ettiğinden ve bölgeyi çok iyi bildiğinden sık sık Kerkük-Süleymaniye-Salahiye yoluna giden kervanları yağmalamaktaydı.¹⁹

Ferhan Paşa ve oğullarının idaresi altında dört ya da beş bin hane olduğu tahmin edilen Şammar Aşireti, göçebe ve vahşi mizaçlı olup, mevsime göre bazen Musul'a bazen Diyarbakır'a ve bazen de Bağdat taraflarına göç edip bu bölgelerde asayiş bozmakta ve eşkıyalık yapmaktaydı.²⁰ Şammar, kendisi gibi eşkıyalık yapan Hemavend aşireti ile ya birleşip eşkıyalık yapmakta ya da onların firarilerini içlerine saklamaktaydı. Osmanlı hükümeti toplum güvenliği ve ticari faaliyetlere tehdit oluşturan bu iki aşiretin birleşmesini önlemek için aralarında husumet bulunan aşiret fertlerinden yararlanmaya çalışmış ve yardım talebinde bulunmuştur. 1890 senesinde yine Hemavend aşireti eşkıyalık yapmış ve saklanmak için Şammar Aşireti'ne iltica etmişti. Asayişin bozulacağından endişe eden hükümet derhal Şammar Aşireti'ne tebligat göndermiştir. Tebligata cevaben, Şeyh Farisi hükümete, Bağdat ve Zor taraflarından birer askeri bölük tertip edip Habur'a ve Musul'dan da bir miktar asker Sincar'a sevk edilirse kendisi Hemavend eşkıyasının yakalanmasına yardımcı olabileceğini bildirmiştir. Şeyh Farisi ile Şammar Aşireti'nin reisleri olan Ferhan Paşazadeler arasında bir rekabet bulunduğu ve Şeyh Farisi bu işi lehine çevirmek istemiştir.²¹ Asker sevki için gerekli izin hükümetten talep edilmesi üzerine, Merkezi hükümet, Şeyh Farisi'nin asker talebi altında aslında kabileleri askeri kuvvete vurdurma gibi bir ihtimal olabileceğinden şüphelenmiş ve Hemavend sıkıntısı üzerine ikinci bir sıkıntı ihtimaline karşı Şammar içine firar eden Hemavend eşkıyasının teslimi için mensup oldukları kabilenin reisine tebligat gönderilmesinin daha uygun olacağını bildirmiştir. Eğer tebligata olumlu cevap alınmazsa gereğinin yapılması için Serasker'e durumun bildirileceği belirtilmiştir.²² Aşiretler kendi menfaatlerine göre davrandıklarından devletin askeri gücüne sıkıntı çıkarmaktaydılar. Bu yüzden Osmanlı hükümeti her ihtimali göz önünde bulundurarak ihtiyatlı davranmıştır. Merkezi hükümetin amacı barışçıl ve müzakere yoluyla daha az kayıpla toplumsal huzuru sağlamaktır.

Yukarıda değinildiği üzere Hemavend eşkıyası kervan soyduktan sonra Şammar içine savaştı. Şammar Aşireti'ni dizginleyen Ferhan Paşa öldükten sonra bunları zapt edecek kimse kalmadığından Çöl cihetinde emniyetsizlik büsbütün artmış kimsede hayvanlarını satma cesareti kalmamıştı. Hâlbuki bölgenin en büyük geçim kaynağı hayvancılıktı. Hemavendlilerin Şammarlar ile birleşip türlü suçlar işleyeceklerine dair haberler yayılmaktaydı. Şammarların ikamet ettiği bölgeler emniyete alınmadıkça bunların önü alınmayacağı aşikâr olmuştu. Mahalli idareciler bir taraftan Şammarları tehdit için birkaç yerden askeri bölük tertip edilmesini Altıncı Ordu-yu Hümayuna yazmış, bir taraftan da Şammar Aşireti'ne mektuplar ve adamlar göndermişlerdi. Zor'dan, Diyarbakır'dan, Bağdat'tan ve Sincar'dan asker tedarik edilmesi tesirini göstermiş olacak ki Şammar aşireti korkuya düşmüştü. Hatta Ferhan Paşazadelerden en büyüğü olan Asi Bey, Hemavendlileri içlerinden çıkaracağına dair teminat vermiştir. Bu hususta Asi Bey ile hükümet arasında bir ittifak yapılmıştır. Hemavend eşkıyası Şehr-i Zor cihetindeki Salahiye'ye geçip merhamet ve sığınma talebinde bulunmaya başlayacak diye haberler alan mahalli hükümet, Hemavendlilerin sözlerine inanılmayacağı

¹⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2861/34, (H. 11 Cemaziyelahir 1327 / M. 30 Haziran 1909).

¹⁹ BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), 82/71, (M. 24 Aralık 1884).

²⁰ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s.216., *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, s.220

²¹ BOA, DH.MKT., 1783/2, (H. 07 Rebiülahir 1308 / M. 20 Kasım 1890).

²² BOA, DH. MKT., 1794/59, (H. 10 Cemaziyevvel 1308 / M. 22 Aralık 1890).

JHS

44

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

bahar geldiğinde ilk fırsatta tekrar eşkıyalığa başlayacaklarını düşünmüştü. Bu yüzden eşkıyanın askeri kuvvetler tarafından derhal takibi ve tutuklanmaları elzem olmuştu.²³

1891 senesinde ise Halep Vilayeti'ne yazılan bir telgraftan anlaşılacağı üzere, seksen kadar Hemavend atlısı aileleriyle beraber Habur şehrini geçerek Şammar Aşireti'nden Şeyhi Farisi birleşmekteydi. Bunların oralarda ikameti korkulacak bir durum olduğundan oradan def edilmeleri ve uzaklaştırılmaları lüzumu Urfa Mutasarrıflığına bildirilmişti. Ayrıca Zor Sancağında dahi yüz yirmi Hemavend, ahali ve yolculara sıkıntı vermekteydi. Nizamiye ile jandarmanın sevki için durum Beşinci Ordu-yu Hümayununa yazılmıştı. Halep'ten yüz atlı tertip edilerek bunlardan iki bölüğü Urfa'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ancak eşkıyanın esasen Musul Vilayetinden bu tarafa geçmiş olması nedeniyle Musul ve Bağdat askerleri tarafından takipleri münasip olacağı belirtilmişti. Bu duruma binaen askeri kuvvetler Hemavend eşkıyasını şiddetli takibe almıştı.²⁴

Şammar ve Hemavend aşiretlerinin eşkıyalık hareketlerine dair hükümete gönderilen şikâyetler devam etmekteydi. Ancak bildirilen şikâyetler ile yerel yöneticilerin ifadeleri çelişmekte idi. 1908'de yaşanan hadisede görüleceği üzere, Diyarbakır valisi, Dâhiliye Nezaretine Hemavend ve Şammar aşiretlerinin katiyen bölge ahalisine saldırıda bulunmadığını telgrafla bildirmişse de yine bu tarihlerde merkeze gönderilen diğer telgraflardan Şammar Aşireti'ne mensup olanların hala saldırılara devam ettikleri anlaşılmış ve bir hayli hayvan ve eşya Şammar eşkıyasından geri alınmıştı. Şikâyetlerin devam etmesinden dolayı merkezi hükümet, Şammar Aşireti ile ilgili daha ciddi araştırma ve takip yapılmasını ve saldırıların önlenmesini istemiştir.²⁵

Hemavend aşiret eşkıyası eşkıyalıkta sınır tanımamakta, köyleri basmakta, ahalinin mallarını gasp etmekte ve cinayet işlemekteydi. Can emniyeti kalmayan ahaliye korku salan eşkıya, 1903 senesinde Süleymaniye sancağına bağlı Kaniköh ahalisine saldırmıştı. Köy ahali odun toplamaya gittikleri vakit Hemavend eşkıyasından Zohrab ve Hidayet tarafından eşyaları ve hayvanları gasp edilmişti. Çemçemal'de bulunan jandarma yüzbaşısı Reşit Ağa'nın tahrik ve teşvikiyle eşkıya köylere saldırmakta ve eşyaları gasp etmekteydi. Kaniköh ahalisinden bazıları, Hemavend eşkıyası ile Reşit Ağa hakkında ki şikâyetlerini dile getirdikleri belgeyi hükümete sunmuştu. Hükümet derhal olayın araştırılması ve gereğinin yapılmasını Musul Vilayetine bildirmişti.²⁶

Gasp ve yağmalarla yetinmeyen eşkıya, evleri basıp hane halkını yaralamakta ve öldürmekteydi. Hemavend Aşireti'nin Remavend firkasından Mahmut ve yandaşları Belukin köyünden on bir haneyi basarak bir kadını, bir erkeği, dört tavuğu, dört öküzü ve yedi ineği katletmişlerdi. Vukuatın mahkemeye intikal ettirildiği Süleymaniye mutasarrıflığından bildirilmesi üzerine hükümet, suçluların şiddetle takip edilip yakalanmasını istemiştir.²⁷

Hemavend eşkıyası gasp ve yağmalarla ahaliye zarar vermek dışında bölgede bulunan ve kamu mülkü olan telgraf direklerine, postanelere, Reji idaresine, vakıf mallarına ve bölgenin güvenliğinden sorumlu askerlere saldırmakta ve onlara ait malları gasp etmekteydi. 1863 senesinde Hemavend aşiret eşkıyası tarafından çalınmış olan altı bin kuruş vakıf hasılatı, öldürme ve yaralama vukuatları mahkemeye intikal ettirilmiş lakin herhangi bir işlem yapılmamıştı. Şehr-i Zor evkaf müdürü tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine durum

²³ BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 70/10, (H. 16 Recep 1308 / M. 25 Şubat 1891).

²⁴ BOA, DH. MKT., 1833/84, (H. 09 Şevval 1308 / M. 18 Mayıs 1891).

²⁵ BOA., DH. MKT., 2643/10, (H. 06 Şevval 1326 / M. 1 Kasım 1908).

²⁶ BOA., DH. MKT., 785/76, (H. 12 Şaban 1321/ M. 3 Kasım 1903).

²⁷ BOA., DH. EUM.2.Şb, 16/22, (H. 28 Safer 1334 / M. 5 Ocak 1916).

JHS
45

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

bildirilmişti. Bunun üzerine Dersaadet, derhal eşkıyaların yakalanıp gasp ettikleri vakıf hasılatının da ellerinden geri alınmasını ve hak ettikleri cezalara çarptırılmalarını emretmiştir. Ayrıca neticenin derhal merkeze bildirilmesi istenmiştir.²⁸

Yolların emniyetsizliğinden ve eşkıyadan dolayı her an bir saldırıya uğramak mümkündü. Ticaret ve vergi toplama gibi görevlerde bulunan kişiler can ve mal güvenliği için bazen yerel hükümetten yardım taleplerinde bulunmaktaydı. 1890 senesinde Musul vilayeti sınırlarında yaşayan Hemavend Aşireti'nin saldırılarından korunmak için Reji İdaresi²⁹, asker sevki talebinde bulunmuştu. Reji idaresi tarafından icap eden yerlere tütün sevki olacaktı, sevkiyat esnasından herhangi bir saldırının olabilme ihtimaline karşı lüzum edecek miktarda asker talebi yapılmış ve Maliye Nezaretinden durum Serasker'e yazılmıştı.³⁰ Seraskeriye ile yapılan haberleşmeden alınan cevaba göre, tütün sevki sırasında Hemavend eşkıyasından, can ve malı koruma vazifesi Reji idaresindeki memurlar ile jandarmaya ait olduğundan asker talebi uygun görülmemiş ve reddedilmiştir.³¹

Eşkîya, merkezi hükümet ile yerel yöneticiler arasında haberleşme olanağı sağlayan telgraf hatlarını, postaneleri tahrip etmekte, idarecilerine zarar vermekte ve malları gasp etmekteydi. Hemavend eşkıyasının saldırısına uğrayacaklarından korkan memurlar devletten askeri kuvvet talep etmekteydi. 1891 senesinde Hemavend eşkıyası Süleymaniye telgraf hattını tahrip etmişti. Telgraf hattında ki bozulmalar tamir edilmiş fakat telgrafın tekrar eşkıya tarafından tahrip edilme ihtimali olduğundan hem eşkıyanın yakalanması hem de hattın muhafazası için zaptiye sevki istenmişti.³² Aynı yıl içerisinde Miralay, alay kâtibi ve nizamiye yüz başısı, İran ve Süleymaniye kervanları, Süleymaniye tabur ağası, kırk bir süvari ve on yedi piyade zaptiye ve askeri şahaneden yedi nefer süvari birlikteyken, Karaince köyü civarında altmış yetmiş kadar Hemavend eşkıyasıyla karşılaşmışlardı. Eşkîya ile kabile arasında meydana gelen çatışmada, kafilenin önünde bulunan tabur ağasının firar ederek Çemçemal'e gitmesi kabile ahalesinde büyük bir şaşkınlığa yol açmış ve bundan dolayı çatışmada çok kayıp verilmişti. Nizamiyeden beş, İranlılardan iki kervan halkı ile zaptiyeden yedi toplam on dört adam öldürülmüş ve birkaç kişide yaralanmıştı. Kervan malları ve hayvanlar eşkıya tarafından çalınmıştı. Bu eşkıya olayı haber edilmesi üzerine yapılan araştırmada aslında, Süleymaniye tabur ağası kafilde bulunanları sağ salım Kerkük'e götürmeyi yirmi beş liraya kabul etmiş hatta bu paranın on beş lirasını da peşin almıştı. Peşin aldığı parayla firar etmesi, eşkıyanın gasp-öldürme olayına sebebiyet vermesi ve muhafazaya dair tertip de dikkatsizlik göstermiş olması nedenlerinden dolayı Süleymaniye tabur ağasının

²⁸ BOA., A.MKT.MHM., 270/28, (H. 02 Safer 1280 / M. 19 Temmuz 1863).

²⁹ Osmanlı Devleti dış borçlarını ödeyemez durumda olduğunu ilan edince alacaklı finans kurumlarının bağlı oldukları hükümetlerin baskısı ile tayin edilen temsilciler ile Osmanlı hükümeti arasında yapılan müzakereler neticesinde 20 Aralık 1881 (28 Muharrem 1299) tarihinde Muharrem Kararnamesi" ilan edildi. Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasında tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkolü içkilerden alınan vergiler ham ipekten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi, Düyun-u Umumiye idaresi adı verilen ve yabancı alacaklılar tarafından yönetilen bu yeni kuruluşa teslim ediliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti 1883 yılında yabancı sermayeyle kurulacak olan Tütün Rejisi Şirketi'ne imparatorluk içindeki tütün üretiminin denetlenmesinde, tütün alım ve satımında ve sigara üretiminde ayrıcalıklar tanımaktaydı. Reji Şirketi'nin yıllık kararlarının bir bölümünü dış borç ödemelerinde kullanılmak üzere Düyun-u Umumiye İdaresi'ne aktarılacaktı. Bkz. Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:19 Eylül 2005, Sayı:2., s. 148; Metin Kopar & Murat Yolun, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış", *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s.347; Erdoğan Keskinkılıç, "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirimin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler", *Turkish Studies*, Volume 8/11 Fall 2013, Ankara, s. 176; Birgül Ayman Güler, "Yönetimde Özerlik Sorunu: Duyunu Umumiyei Meclisi İdaresi 1881-1948", *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1, s. 102-104.

³⁰ BOA., DH. MKT., 1772/124, (H. 04 Rebiülevvel 1308 / M. 18 Ekim 1890).

³¹ BOA., DH. MKT., 1779/111, (H. 27 Rebiülevvel 1308 / M. 10 Kasım 1890).

³² BOA., DH. MKT., 1799/92, (H. 03 Cemaziyelahir 1308 / M. 14 Ocak 1891).

JHS

46

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

mahkemeye aldırılması gerektiği hakkında hükümete telgraf çekilmiştir. Durum gerekli yerlere intikal ettiğinde hükümet bu vukuata sebebiyet verenlere karşı ciddi tedbirlerin alınmasını istemiştir. Musul Vilayetinde üç sancak olması ve sancaklarda yeterli sayıda askeri kuvvet bulunmasına rağmen elli altmış kişiden ibaret olan Hemavend eşkıyası böyle serbestçe kervanlara saldırması, adam öldürüp yaralaması, yağmada bulunması, Süleymaniye tabur ağasının firar etmesinde ve kervanın muhafazasında bulunan askeri kuvvetin başarısızlığında bir hile olduğu sabit görülmüştü. Hükümet tarafından bu olaya sebebiyet verenlerin derhal araştırılıp yakalanması ve bir daha böyle bir olayın tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alınması doğrultusunda emir verilmiştir.³³

Hemavend eşkıyası ile Osmanlı askerleri arasında çatışmalar meydana gelmekte ve Osmanlı askerleri, bölgenin asayişini sağlamak ve gasp edilen malları geri almak için eşkıya ile girdiği mücadelelerde kayıplar vermekteydi. Çemçemal'de 1901 senesinde Osmanlı askerleri ile Hemavend aşireti arasında yine böyle bir çatışma meydana gelmişti. Bu hadise esnasında Reşit Ağa namındaki şahsın beş-altı yüz liralık eşya ve malı zayi olmuş ve emmizadesi de yaralanmıştı. Vukuatın tekrarlanmasını engellemek, tedbir ve gerekli araştırma için Kaymakam Kasım ile haberleşilmiş, ayrıca gasp edilen malların geri alınması hususu dile getirilmişti. Takip neticesinde çalınan mallar geri alınmış ve sahiplerine iade edilmişti.³⁴

Eşkıya bazen de gasp ettiği malları geri vermek için para talep etmekteydi. 1907 senesinde Kerkük'ten Süleymaniye'ye Duyun-u Umumiye idaresinde pul götüren atlı kolcular, dönüşleri esnasında Hemavend eşkıyası tarafından yollarından çevrilerek üstlerindeki kıyafetler ile tüfek ve hayvanları gasp edilmiş, gasp edilen mallar Çemçemal'e bırakılmış ve eşyanın iadesi için eşkıya yirmi beş lira talep etmişti. Takip ile gasp edilen malların geri alınması talebinde bulunulmuş fakat ne Kerkük ne de Musul hükümeti nezdinde bir teşebbüs hasıl olmamıştı. Maliye nazırı aslında bu bölgede posta idare hanelerince ne pul nede akçe nakli kabul edilmeyeceği belirtmiştir. Kum bölgesinde önemli miktarda olan hasılatının naklinde itina gösterilmesinden dolayı zaten pek bir güçlük ve masraf çıkarmaktaydı. Merkezi hükümet Duyun-u Umumiye Komiserliğinden Maliye nazırına yazılan şikâyeti göz önünde bulundurarak Musul Vilayeti'nden eşkıyanın yakalanıp cezalandırılmasını, gasp edilen malların geri alınmasını ve neticenin de merkeze bildirilmesini istemiştir.³⁵

1908 senesinde ise Dördüncü Orduyu Hümayuna mensup yetmiş altıncı alayın dördüncü taburundan Hasan Usta'ya ve nizamiyeden üç adamına Hemavend eşkıyası saldırmış ve silahlarını gasp etmişti. Kürdi Aşireti reisi Kamil Ağa gasp edilen silah ve hayvanları eşkıyadan geri almıştı. Kamil Ağa'nın bu hizmeti hüsnü kabul görmüş kendisinin mükâfatlandırılması uygun görülmüş ve hükümet mükâfat olarak kendisine beşinci rütbeden nişan vermişti.³⁶ Merkezi hükümet bu gibi eşkıyalık olaylarında devlete yardımcı olan ve eşkıya ile mücadele edenleri mükâfatlandırarak bu tür hizmetleri teşvik etmiştir. Böylelikle kısmen de olsa eşkıyalık olaylarını engellemeye çalışmıştır.

Eşkıyalıkları sadece Musul-Kerkük bölgeleriyle sınırlı kalmayan Hemavend eşkıyası 1914 senesinde Bağdat Vilayeti sınırlarında eşkıyalığa başlamıştı. Postanelere saldıracakları ihtimaline karşı ve haberleşmenin sekteye uğramaması ve postanelerin muhafazası için kâfi miktarda asker sevki gerektiği Bağdat ve Musul vilayetlerine yazılarak gerekli önlemlerin

³³ BOA., DH. MKT., 1807/94, (H. 29 Cemaziyelahir 1308 / M. 9 Şubat 1891).

³⁴ BOA., Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Kısmı Belgeleri, (DH.TMIK.M.), 108/70, (H. 14 Cemaziyevvel 1319 / M. 29 Ağustos 1901).

³⁵ BOA., DH. MKT., 1200/75, (H. 11 Şaban 1325 / M. 19 Eylül 1907).

³⁶ BOA., DH. MKT., 1226/76, (H. 12 Zilhicce 1325 / M. 16 Ocak 1908).

alınması istenmiştir.³⁷

Musul-Kerkük'te Arap, Türk ve Kürt aşiretleri, yerleşik, göçebe ya da yarı göçebe şekilde birlikte yaşamaktaydılar.³⁸ Hemavend dışında bölgede eşkıyalık yapan başka aşiretler de vardı. Ancak Hemavend bölgede ki en korkulan aşiret idi. Eşkîyalığı meslek edinen Hemavend, düşmanı olan ya da olmayan aşiretlere saldırmakta köylerini basmakta eşyalarını gasp etmekte ve bölge ahalisini canından bezdirmekteydi. Önü alınamayan eşkıya hareketlerinden bıkmış aşiretler köylerini terk etmekte başka vilayetlere göç etmekte ya da sınırı geçip İran Devleti'ne sığınmaktaydı. Boşalan köyler nedeniyle vergi toplanamamakta, tarım ve ticaret yapılamamaktaydı. İncelediğimiz arşiv belgelerinden 1890 ile 1916 arasında bu türden farklı birkaç olayın cereyan etmiş olduğunu görmekteyiz. 1890 senesinde Dizeyi Aşireti ile Hemavend arasında meydana gelen çatışmada Dizeyi Aşireti'nden bir ölü, iki yaralı dışında kısırakları da yaralanmıştı. Hemavend eşkıyası iki kısırak ve üç tüfek de gasp etmişti.³⁹ 1894'te ise Hemavendlilerden yüz atlı, Şeyh Bezini Aşireti'nin ikamet ettiği Tebeke ve Karasalim köylerine musallat olmuştu. Köyün ahalisi ile Hemavend'in çatışmaya girecekleri haberi alınmıştı.⁴⁰ Serasker makamı, iki aşiret arasında vukua gelmesi muhtemel olan çatışmanın önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bağdat Altıncı Ordu-yu Hümayunu, Hemavendlilerin meydana getirdikleri uygunsuzluğa karşı Kerkük'teki ester süvariden otuz yedi silahlı asker, üç zaptiye; otuz altıncı süvari alayından ise elli beş silahlı asker, dört zaptiyeden oluşan bir askeri kuvveti sevk ettiklerini ve gerekirse daha fazla asker sevk edebileceklerini merkezi hükümete bildirmişti. Serasker makamı, bu olayın büyümemesi ve kayıp yaşanmaması için büyük bir itina göstermiş ve bölgeye asker sevk etmiştir.⁴¹

Bölgedeki aşiretlere zulmeden Hemavend, Şivan Aşireti⁴²ne de saldırmakta, köylerini basmakta, adamlarını öldürüp yaralamakta ve eşyalarını gasp etmekteydi. Bazıyan kazasına tabi Şivanların ikamet ettiği altı köyün ahalisi Hemavend eşkıyasının zulmüne daha fazla katlanamayarak köylerini terk ederek kaçmışlardı. 1898'de Şivan aşiretinin, Hemavend eşkıyasının zulüm ve katliamlarına son vermek için intikam içinde olduğu haberi alınmıştı. Bu intikam düşüncesine ön ayak olanların derhal durdurulması ve büyük çatışma meydana gelmemesi için hükümetçe ciddi bir ıslahat ve icraat yapılması gerektiği Bab-ı Ali'ye bildirilmişti. Fakat bu haberden sonra hükümete gelen bir diğer telgrafta ise Şivan ve Şeyh Bezini aşiretlerinin, Hemavendlilerin ikamet ettiği Berbadî ve Muzaka köylerine saldırdıklarına dair haber, Hemavend aşiret reisi tarafından Süleymaniye Mutasarrıflığına bildirilmişti. Lakin yapılan araştırmada işin aslının çok farklı olduğu anlaşılmıştı. Berbadî ve Muzaka köyleri Şivan ve Şeyh Bezini aşiretleri tarafından kuşatılmamış aksine Hemavendliler bu köylerde toplanarak yaklaşık iki yüz atlı ile Şivan ve Zibar kazalarındaki köylere

³⁷ BOA., DH. EUM. EMN., 64/34, (H. 08 Cemaziyevvel 1332 / M. 4 Nisan 1914).

³⁸ "Göçebe aşiretlerin yerleşik köy ve mezralara saldırıları, Tanzimat sonrasında Irak vilayetlerinde Osmanlı valilerinin yüzleştiği en önemli sorunlardan birisini teşkil etmekteydi, Bu saldırılar bir taraftan kırsal kesimde istikrarsızlığa yol açarken diğer taraftan da zaman içinde köylüleri, köylerini ve topraklarını terk etmeye ve başka yerlere göç etmeye sevk etmekte idi. 1859 senesinde Musul Eyaletinde bağlı sadece Süleymaniye Sancağı dahilinde boşalan köyler hakkında yapılan bir sayıma göre, Hemavend Aşireti'nin saldırılarından ve Caf Aşireti'nin göçebelik yaşantıları yüzünden çoğu miriye ait olmak üzere 340 köy ve 29 mezranın, halkaları tarafından terk edilerek çöl ve harap bir hale geldiği tespit edilmiştir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Sinan Marufoğlu, "19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları", *Tarihin Peşinde*, Yıl:2013, Sayı:9, s. 237-238.

³⁹ BOA., Y. PRK. ASK., 66/42, (H. 20 Rebiülevvel 1308 / M. 3 Kasım 1890).

⁴⁰ BOA., Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Başkıtabeti (Y. PRK. BŞK.), 36/33, (H. 17 Zilkade 1311/ M. 22 Mayıs 1894).

⁴¹ BOA., Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 96/16, (H. 17 Zilkade 1311 / M. 22 Mayıs 1894). Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO.), 408/30574, (H. 19 Zilkade 1311/ M. 24 Mayıs 1894).

⁴² Şivan (Shirwan) Aşireti, 1800 haneli yerleşik bir aşiret idi. Adlarını kaldıkları bölgeden yani Şivan'dan almışlardı. Misafirperver ve savaşçı bir aşiret idi. Mayks Sykes, *a.g.m.*, s. 458.

JHS

48

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

saldıracakları anlaşılıyordu. Bu iki yüz atlı eşkıya Kerkük'e iki saat mesafe uzaklığında olan köylere saldırmakta ve yakmaktaydı bu durum köylerden yükselen dumanlar ile teyit edilebilmekteydi. Hemavendliler öteden beri yaptıkları fenalıklara rağmen hile ile devlete diğer aşiretleri şikâyet etmekteydi. Daha önceden Şivan'a bağlı on altı köyü yakmışlardı. Bu hale bakılacak olursa bölgeyi harap edecekleri ortadaydı. Yapılan nasihatlerin de bir işe yaramadığı aşikâr olduğundan askeri kuvvetle acilen cezalandırılmaları gerektiği ayrıca Şivan ve Şeyh Bezini aşiretlerinden de bu vukuata ön ayak olanların dahi cezalandırılmaları gerektiği Serasker tarafından Bab-ı Ali'ye bildirilmişti.⁴³ Hükümet, bölgede asayiş ve barışı sağlamak ve duruma iyi bir netice vermek amacıyla girişimlerde bulunmuştu. 1898'de Hemavend, Şivan ve Şeyh Bezini aşiretleri arasındaki anlaşmazlığın çözümü için devlet tarafından vazifelendirilen Süleymaniye ve Kerkük Heyet-i Sulhiyye nezdinde toplanan aşiretler barıştırılmıştı. Barışın sağlanması için Hemavend aşireti 100 tüfek ve 4 kırsığı Şivan Aşireti'ne vermeyi kabul etmişti. Bu konuda hizmetleri görülen aşiret reisleri ve askeri kumandanların ödüllendirilmeleri için izin istendiği, ancak mülki memurların idaredeki beceriksizlikleri ve tedbirsizlikleri yüzünden bu anlaşmanın bozulduğu; dik başlı olan aşiretlerin ellerinde "Martini" marka taklit silahlar bulunduğundan bölgedeki jandarma kuvvetinin asayişini sağlamaya yeterli olmadığı, huzurun sağlanması için ilk tedbir olarak Musul Valisi Arif Paşa'nın yerine münasip birinin atanması hususu belirtilmişti.⁴⁴

Hemavend Aşireti'nin sadece diğer aşiretler ile değil kendi aşiretindeki taifeleri arasında da husumet olup birbirlerine saldırmaktaydılar. 1916 senesinde böyle bir olay zuhur etmişti. Hemavend Aşireti'nin Remavend ve Timavend taifeleri arasında çatışma meydana gelmiş ve çatışmada biri öldürülmüş biri de yaralanmıştı. Olay Musul vilayetine bildirilmişti.⁴⁵

B. Hemavend Aşireti'nin Eşkialık Hareketlerinin Osmanlı-İran İlişkilerine Etkisi

Sınıra yakın olan aşiretler, kıtlık, kuraklık, salgın hastalık gibi doğal afet kaynaklı nedenlerden dolayı sınırı geçip diğer devlete sığınmaktaydılar. Doğal afetler dışında aşiretlerin iltica etmesini sağlayan nedenler de vardı. İran ve Osmanlı devletleri aşiretleri kendi topraklarına çekmek istemişlerdi. Devletler için topraklarına iltica eden nüfus aynı zamanda toprak kazancı, vergi artışı ve ekonomiye katkı anlamına gelmekteydi. Çünkü Aşiretlerin büyük miktarı göçebe olup hayvancılıkla uğraşmaktaydı; yerleşik olanlar ise tarım yaparak katkı sağlamaktaydı. Devletler bazı aşiretleri topraklarına çekmek için aşiret reislerine devlet hizmetinde idari ve askeri görevler gibi cazip teklifler sunmaktaydı. Her aşiret için bu söz konusu olmayabilirdi çünkü bazı asayiş sorunlarına sebebiyet verecek aşiretler iki devlet tarafından da kabul olmaya biliniyordu. Aksi bir durumda mevzu bahis olabilmekteydi. İran hükümeti, Osmanlı topraklarında eşkıyalık, katliam yapan ve büyük suç sayılan devlete karşı isyan gibi suçları işleyip firar eden suçluları topraklarına kabul etmekte onları sınıra yakın bir mevkie yerleştirmekte ve Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmaktaydı. Diğer bir iltica nedeni ise aralarında husumet bulunan aşiretler diğer aşiretin zulmünden kurtulmak için karşı devletin himayesini istemesiydi.⁴⁶

Hemavend Aşireti de karşı devlete iltica etmekte ve iki devlet arasında sorunlara sebep olmaktaydı. Osmanlı-İran devletlerine çıkardığı sorunların başında ise eşkıyalık hareketleri gelmekteydi. Eşkialık yaparak suça karışmış ve adam öldürmüş olanlar komşu devlete firar edip sığınarlardı. Firar eden eşkıya gasp, yağma, adam öldürme veya yaralama gibi asayiş bozan, devlet için sorun teşkil eden suçlar işlemekteydi. Firar eden suçlunun yakalanıp

⁴³ Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.259-263.

⁴⁴ Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), s.269-281.

⁴⁵ BOA., DH. EUM.2.Şb., 17/2, (H. 16 Rebiülevvel 1334 / M. 22 Ocak 1916).

⁴⁶ Fehminaz Çabuk, a.g.t, s. 84-85.

JHS

49

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

cezalandırılması devletin aşiretler üzerindeki gücünü ve hâkimiyetini koruması için zorunluydu. İki devlet arasında zaman zaman yapılan görüşmelerde her iki devlet de karşı devlete sığınan suçlunun iade edilmesini ya da sığındığı devlet tarafından suçluya gerekli ceza verilmesini istemişti. Ayrıca bu tür olayların bir daha gerçekleşmemesi için gerekli tedbirlerin alınması da kararlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti çoğu zaman bu kararlara riayet edip gerekeni yapmasına rağmen İran Devleti'nin de aynı tutumu sergilediği söylenemez. İran hükümeti bazı suçluları himaye ettiği gibi sınır bölgesine iskân edilmelerine de izin vermiştir.⁴⁷ İran hükümeti tarafından himaye edilen suçlulardan biri nam salan bir şaki olan Civanmir idi.

1885 senesinde Musul Vilayeti'ne tabi olan Hemavend Aşireti'nden bazı kimseler İran'a firar etmiş ve İran memurları tarafından hüsn-ü kabul görülmüşlerdi. İran hükümeti tarafından İran'a firar eden eşkıyanın reisi olan Civanmir namındaki haydut ve yandaşları sınır bölgesine ikamet ettirilmişlerdi. Bundan dolayı Hemavend Aşireti'nden Civanmir adlı şaki, fırsat buldukça Osmanlı sınırından geçerek saldırı ve gaspta bulunmuştu.⁴⁸ Civanmir, 1885 senesinde ise Osmanlı sınırından geçerek Alioğlu Köyü'nün muhtarını katletmişti. Yapılan takipte Civanmir namındaki şaki yine İran'a firar etmişti. İran Devleti'nden gördüğü himayeden dolayı İran topraklarında bir fenalıkta bulunmamış yalnız Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmıştı. Civanmir adlı eşkıya hakkında Cizre vilayetinden gelen şikâyet üzerine Hariciye Nezareti'ne İstanbul'daki İran Elçiliğine gereken tebligatın gönderilmesi emri verilmiştir.⁴⁹

Sınır bölgesinde ikamet eden her iki devletin aşiretleri arasında sürekli çatışmalar meydana gelmekteydi. 1886 senesinde yine sınırda aşiretler arasında çatışma meydana gelmişti. Hemavend Aşireti'nden beş atlı, İran aşiretinden yüz elli atlı birbiriyle mücadeleye girmişlerdi. Meydana gelen çarpışmada Hemavendlilerden birisi katledilmiş ve İran aşiretinden birisi de yaralanmıştı. İran aşireti, sınırdaki zabıtlere silahlarıyla birlikte teslim olmuşlardı. Aşiret, 23 erkek ve 66 nüfustan ibaret idi. Ellerinde yirmi altı kısırak, on üç baş beygir, sekiz tay ve yüz baş koyunları vardı. Ellerindeki malları Osmanlı askerleri tarafından korunmaya alınmıştı. Aşiretten yirmi dört kişi daha ele geçirilip silahları alınmış ve Osmanlı askerleri tarafından tutuklanmışlardı. Ayrıca eşkıyalar da Altın Köprü nahiyesinde yakalanmıştı. Süleymaniye Kumandanlığından İsmail Paşa durumu Osmanlı hükümetine telgrafla bildirmişti.⁵⁰

Osmanlı-İran sınırına yakın yaşayan bazı aşiretler çeşitli sebeplerden ötürü karşı devlete sığınmakta ve kabul gördüklerinde ise oraya yerleşmekteydiler. Ancak bu aşiretler zaman içinde umduklarını bulamayınca da tekrar eski vatanlarına dönmek istemekteydiler. Osmanlı Devleti çoğunlukla tekrar dönmek isteyen aşiretlerin dönme taleplerini reddetmenin Osmanlı şanına yakışmayacağından onları kabul etmekteydi. Hemavend Aşireti'nden beş yüz hane bazı sebeplerden dolayı Osmanlı topraklarından İran Kürdistan'ına⁵¹ iltica etmişti. Lakin Hemavend

⁴⁷ Osmanlı-İran sınır hattında Celâli Kürt Aşiretinin Eşkîyalık faaliyetlerini konu edinen bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk, "Celâli Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857-1909)", *History Studies*, Volume 6 Issue 6, December 2014, s.86.

⁴⁸ BOA., Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.), 184/106, (H. 20 Muharrem 1303).

⁴⁹ BOA., Y.. A... HUS., 186/102, (H. 22 Rebiülevvel 1303 / M. 29 Aralık 1885).

⁵⁰ BOA., Y.. A... HUS., 201/27, (H. 06 Recep 1304 / M. 31 Mart 1887).

⁵¹ Büyük Selçuklu Sultanı Sancar zamanında ağırlıklı olarak bugünkü İran topraklarındaki merkezi Hemedan yakınlarındaki Bahar kalesi olan dağlık bir bölge Kürdistan olarak anılmıştır. Bu bölgenin önemli merkezleri Zağros dağlarının doğusundaki Hemedan, Dinaver, Kirmanşah, Hulvan ve Dokuka'ya kadar olan şehirler idi. İran Kürdistanı, 16. yüzyılda İran'da Hemedan ve Loristan Kürdistan'dan ayrılmış, Kürdistan adı, merkezi Senendec (Sine ya da İngilizlerin tabiriyle Sinna) olan Erdelan bölgesi ile sınırlı kalmıştır. İran günümüzde Kürdistan adında bir eyâletin varlığını tanıyan tek ülkedir. İran'daki Kürtlerin yaşadığı başlıca şehirler: Kirmanşah, Senendec (Sine), Mahabad, Bana, Sakız (Saqqez), Bukan, İlam, Merivan, Bicar, Havraman, Serdeşt." Ayrıntılı bilgi için bkz. V.

JHS

50

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

Aşireti'ne mensup olan bu beş yüz hane, 1887 senesinde asıl vatani olan Osmanlı topraklarına geri dönmüştü. Tahran Elçiliğinden gönderilen resmi yazıyla durum Hariciye Nazırlığına bildirilmişti.⁵²

1886 senesinde Hemavend eşkıyası İran ve Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmıştı. Hemavend Aşireti'ne dair Zıllu's-Sultan'ın İran Sadrazamı olan Emin el-Sultan'a gönderdiği telgrafnamenin tercümesine göre, Hemavend eşkıyasını yakalaması için memur edilen Civanmir, Faki Kadir ve yandaşlarıyla üç gün üç gece çarpışmışlardı. Faki Kadir ile Mehmet birkaç yerlerinden yaralanmış, biraderzadelerinden ve tebaalarından kimisi yaralanmış kimisi ise ölmüş olmasına rağmen Osmanlı hududuna firar etmişlerdi. Bunların Osmanlı hududuna iade olunmalarına dair Osmanlı kumandanı Ramazan tarafından Civanmir'e kağıt verilmişti. Firar eden eşkıya, Caf Aşireti'nin içine iltica ederek onlarla ittifaka girip Zohab bölgesine saldıracaktı. Osmanlı Devleti Hemavendlileri takip ile İran tarafına saldırmalarını engellemek için on iki bin kişiden oluşan bir ordu bulundurduğu halde hiçbir teşebbüste bulunmayıp hudutta beklemekteydi. Hemavendliler yakında yine İran'a saldıracaklarından bunların yakalanıp cezalandırılmaları için yine asker sevki lazım olacaktı. Bu durum Civanmir tarafından telgrafla Zıllu's-Sultan'a, İran Devleti tarafından da Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirilmişti.⁵³

1887'de senesinde ise yukardaki olaydan farklı olarak İran'a firar eden eşkıya Osmanlı Devleti'ne sığınmak istemişti. İran'a firar eden Hemavend eşkıyası reislerinden Naki Kadir ile iki yüz kadar atlı Osmanlı Devleti'ne sığınma arzusunda olduklarını Musul Vilayeti'ne bildirmişlerdi. Eşkıyanın dönme isteklerinde her ne kadar bir kötülük sezilse bile Osmanlı Devleti'ne sığınanların geri çevrilmesi uygun olmayacağından sığınma istekleri kabul edilmiş ve asayişin bozulmaması için de bunların huduttan uzak bir yere iskanları uygun olacağı düşünülmüştü.⁵⁴

Hemavend aşireti'nden İstanbul'da ikamet eden dört kişi, 1888'de Kerkük'e firar etmişti. Bunların Kerkük'te bulunan İran hacılarından dört kişiyi katletmiş olduklarına dair haber alınmıştı. Alınan istihbaratın yapılan tahkik sonucunda aslı esası olmadığı anlaşılmıştı. Bu kişilerin aslında Kerkük'e değil İran'ın Bane Hakimi Yunus Han'ın nezdine firar etmiş oldukları öğrenilmişti. Elçilikten alınan habere göre bunlar tekrar Osmanlı tarafına geçmişler ve Berzenci Mehmet namındaki birisinin eşyasıyla hayvanlarını gasp etmişlerdi. Ayrıca takip sonucunda bunların Van Vilayeti'ne de gelecekleri haber alınmıştı.⁵⁵

İran topraklarından Hemavend eşkıyası sık sık sınırı geçip Osmanlı topraklarında eşkıyalık yapmaktaydı. 1889'da da Hemavend Aşiret reislerinden Kamullah ve oğulları İran'ın Savuçbulak cihetinden Osmanlı Devleti'ne firar etmişlerdi. Yaklaşık on beş - yirmi kişi olan Hemavend eşkıyası ile Vezne denilen yeri zapt eden Şaki Bayez ve kırk atlı birlikte Köysancak kazasına gelerek saldırıda ve zulümde bulunmuşlardı. Kadiriye tarikatının şeyhlerinden olan Abdulkadir ve arkadaşları, bu eşkıyanın zulümlerini anlatan ve yardım talebinde buldukları bir telgrafi hükümete göndermişlerdi.⁵⁶

Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie, a.g.e, s. 11-13; Orhan Kılıç "Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09-10 Ocak 2014, s.167; Walter B. Harris, "A Journey in Persian Kurdistan", *The Geographical Journal*, Vol.6, No.5 (Nov., 1895), s:457; Kaveh Bayat, "İran and the Kurdish Question", *Middle East Report*, No. 247, The Kurds and The Future, Summer 2008, s. 29.

⁵² BOA., DH. MKT., 1435/61, (H. 11 Zilkade 1304 / M. 1 Ağustos 1887).

⁵³ BOA., Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.), 104/65, (H. 26 Muharrem 1304 / M. 25 Ekim 1886).

⁵⁴ *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, s.183-184.

⁵⁵ BOA., DH. MKT., 1580/17, (H. 26 Rebiülahir 1306 / M. 30 Aralık 1888).

⁵⁶ BOA., DH. MKT., 1660/143, (H. 29 Muharrem 1307 / M. 25 Eylül 1889).

JHS

51

History
StudiesVolume 7
Issue 3
September
2015

Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Hemavend Aşireti İran'a firar etmişti. Bunun üzerine İran Devleti Hemavend Aşireti'ni tebaası olarak kabul etmiş, fakat orda da rahat durmamışlardı. İran'a firar etmiş olan bu Hemavend eşkıyası, Osmanlı hududundan geçerek eşkıyalık yapmaktaydı. Bölge ahalisi bu durumdan şikâyetçiydi. Bölgede huzursuzluk ve asayişsizliğin artması üzerine Musul Vilayeti bu eşkıyanın yakalanması hususunda İran'a tebligat gönderilmesini istemiştir (1893).⁵⁷

İran'dan eşkıyalık için sınırı aşan aşiretler ittifak kurarak birlikte hareket etmekteydi. 1900 senesinde böyle bir olay gerçekleşmişti. İran'ın Gelever Aşiret reisi Davud Han topladığı, üç yüz kişiden oluşan atlılarıyla Mendeli kasabasına hücum etmişlerdi. İran'a firar eden Hemavend ve Davde aşiretlerinden de dört yüz atlının onlara katılmasıyla iş giderek büyümüştü. Bu yüzden Bağdat valisi, hükümetten asker yardımı istemişti. Osmanlı hükümeti durumu Altıncı Ordu-yu Hümayununa bildirmiş ve Hanekin süvari alayından yüz mevcutlu bir süvari asker kolu Mendeli'ye yardıma gönderilmişti.⁵⁸ Osmanlı hükümeti derhal bu saldırıların durdurulması için İran hükümetine tebligat göndermiş ve Mendeli'ye gönderilen asker de geri çağırılmıştı.⁵⁹

1902 senesinde ise Osmanlı topraklarından İran aşiretlerine saldırma fikriyle Hemavend eşkıyasından yüz kadar atlı, İran taraflarına gitmişti. Bu haberi alan Osmanlı zabıt kuvvetleri onları takip etmiş ve takip sonucunda meydana gelen çarpışmada Hemavendlerden bazıları öldürülmüştü. Reşit adındaki kişi ise tutuklanarak beraberindeki altı yüz koyun, keçi, iki kısrak, üç tay ve yedi eşek geri alınmıştı. Zabıt kuvvetleri tarafından geri alınan mallar, Süleymaniye'deki İran Karperdazi⁶⁰ vasıtasıyla İran'daki sahiplerine iade edilmek üzere adliye memurlarına teslim edilmişti. Osmanlı hükümeti, malları ancak bir şartla İran'a geri vereceğini belirtmiştir. İran'ın eşkıya aşiretleri tarafından Osmanlı topraklarından çalınan malların İran hükümeti tarafından Osmanlı'ya iade edildiği takdirde malların iade edileceği bildirilmiştir.⁶¹

İki devlet, aşiretleri tarafından karşı devletin topraklarında işlenen suçların çözümünde ve gasp edilen malların iadesinde sıkıntılar yaşamaktaydı. Bazen bu sıkıntılar uzun yıllar çözüme kavuşmayabilir ve devletlerarası yazışmalarla da neticelenmeyebilirdi. Sebebi ise her iki devletin de haklı ya da haksız olsa da kendi tebaası olan aşireti müdafaa etmesi ve haklarını korumasıydı. 1903 senesinde Musul vilayeti dahilinde ikamet eden Hemavend Aşireti'nden beş yüz adam İran'ın Luristan cihetlerine saldırmışlardı. Hemavend Aşireti, Kadir Ağa'nın ve diğer bazılarının mallarını çaldıkları sırada müdafaaada bulunan ahaliden birkaç kişiyi katletmişti. İstanbul'daki İran Elçiliği vukuatı Osmanlı hükümetine bildirmişti. Osmanlı hükümeti bu konuda bazı araştırmalar yapmış ve işin aslının daha farklı olduğunu anlamıştı. İran memuriyet hizmetinden alınan ve bir sene sonra İran'dan firar eden Civanmir oğlu Mehmet Han, İranlı Kadir Aziz Han'ın elinde olan bazı mallarını geri almak için atlılarıyla Kadir Han'ın nezdine gittiğinde üzerine hücum edilmişti. Aslında durum İran aşiretiyle Mehmet Han arasında meydana gelen mücadeleden ibaret idi. Aralarında meydana gelen kargaşada Hemavendlerden iki kişi öldürülmüş, üç kişi yaralanmış ve sekiz kısrak da telef edilmişti. İran hükümeti, Hemavendlilerin gasp ettikleri malları geri vermelerini ve suçluların yakalanmasını istemiştir. Uzun bir süre malların iadesi, diyet-i şeriyelerin verilmesi ve suçluların yakalanması hususunda Osmanlı hükümeti ile İran hükümeti arasında elçilikler vasıtasıyla resmi yazışmalar olmuştu.⁶² Sorunun çözülmemesinin nedeni ise aslında iki devletin de olayın

⁵⁷ BOA., DH. MKT., 64/51, (H. 27 Zilkade 1310 / M. 12 Haziran 1893).

⁵⁸ BOA., BEO., 1526/114441, (H. 02 Rebiülahir 1318 / M. 30 Temmuz 1900).

⁵⁹ BOA., BEO., 1527/114469, (H. 04 Rebiülahir 1318 / M. 1 Ağustos 1900).

⁶⁰ Karperdaz: 1.) İş düzenleyen 2.) Şehbender, Konsolos. Devellioğlu, s. 565.

⁶¹ BOA., DH. TMIK. M., 131/15, (H. 03 Cemaziyelahir 1320 / M. 7 Eylül 1902).

⁶² BOA., DH. TMIK. M., 147/82, (H. 15 Rebiülahir 1321).

JHS
52

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

kendi aşiretlerinin lehine çözülmesini istemeleriydi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Musul gibi İstanbul'dan göreceli olarak uzak olan vilayetlerini sulh ve sükûnet içerisinde idare etmede incelemeye esas olan eşkıya faaliyetleri özelinden de görüldüğü gibi kısmi zorluklar ile karşılaşmaktaydı. Bu yüzden 19. yüzyılın ortalarına kadar söz konusu bu bölgenin idaresi nüfuzlu emirliklerin elinde bırakılarak yerinden yönetim uygulanmaya çalışıldı. Aslında kendileri de büyük bir aşirete mensup olan emirler, aşiret yapısında olan bölge halkını iyi bildiklerinden “eşkîyalığı” geçim kapısı ve hayat tarzı haline getirmiş bir kısım aşiret yapılanmalarına söz geçirmekte güçlük çekmemektedirler. Emirlikler bir bakıma devlet ile bölge ahalisi arasında haberleşme kanalı idi. Fakat emirlikler zaman zaman merkezi hükümeti dinlememekte, isyan çıkarmakta ya da İran ile ittifaklar kurup Osmanlı'ya sınır hatları üzerinden saldırmaktaydılar. Ayrıca bölgeden merkezi hükümete göndermeleri gereken vergilerini düzenli olarak ödememektedirler.

Osmanlı Devleti Tanzimat öncesinde ve sonrasında merkezileştirme politikası doğrultusunda bu emirliklere son vererek İstanbul'dan yöneticiler göndermiştir. Emirliklerin kaldırılması istenilen neticeyi vermemiş bir kısım huzursuzluklara sebebiyet vermiştir. İtaat altına alınması zor olan aşiretler ve şeyhler bölgeye hükmedebilmek için birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdi. 1850'de kaldırılan Baban Emirliğine bağlı olan Hemavend Aşireti, emirliğin kaldırılmasını fırsat bilerek gerek Osmanlı topraklarında gerek İran'da eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuştur. Kervanlara saldırmak, köyleri basmak, düşman bildikleri aşiretlere saldırmak, katliamda bulunmak, devletin mallarına ve askerlerine saldırmak ve gaspta bulunmak gibi ağır suçlar işleyerek bölgede büyük ölçekli asayiş problemlerine sebebiyet vermektedir. Osmanlı Devleti bu asi Hemavend Kürt aşireti'ni dizginleyebilmek için merkezden bölgeyi dirayetle idare etmesi için güçlü adamlar göndermiş ve askeri kuvvet sevk etmiş; Hemavend eşkıyasını yerli yerinde cezalandırmış, sürgüne göndermiş ve başka bölgelere zorunlu iskâna tabii tutmuştu. Fakat alınan tedbirler ve uygulanan cezalar her zaman istenen neticeyi vermemiş, Hemavend Aşireti mensupları buldukları ilk fırsatta yaşam tarzı haline getirdikleri eşkıyalığa tekrar başlamışlardı.

Osmanlı-İran sınır hattında yaşayan göçebe olup eşkıyalık yapan Kürt aşiretleri sınır kavramına asırlar boyunca riayet etmeyerek bölgede zaman zaman görülen asayişsizliğin kaynağı olmuşlardı. Söz konusu aşiretler, 16. yüzyıldan beri Osmanlı ve İran sınır boylarında eşkıyalık faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütmüşlerdi. Zira iki devlet arasında uzun süren savaşlar ve zaman zaman diplomatik ilişkilerde yaşanan problemler aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerine imkân sağlamaktaydı. İncelemeye esas aşiretler menfaatleri doğrultusunda hangi devletin desteğini almışlarsa o devletin toprağına geçmişlerdi. Geçtikleri topraklarda da rahat durmamışlar tekrar diğer devlete rahatça iltica etmişlerdi. Aşiretlerin bu pervasız geçişleri ve bölgede yaptıkları eşkıyalık iki devletin zaman zaman bozulan ilişkilerini daha bir olumsuz hale getirmişti. Hemavend Aşireti de Süleymaniye, Kerkük, Kirmanşah ve Bane bölgelerinde eşkıyalık yapmakta hem İran hem de Osmanlı aşiretlerine saldırmaktaydı. İran hükümeti tarafından da Osmanlı topraklarında suç işleyip firar eden Hemavend eşkıyası kabul edilip sınıra yakın yerlerde iskân ettirilmekteydi. İran'ın bu şekilde davranmasındaki amacı eşkıyanın Osmanlı topraklarında huzursuzluk çıkarmasını kendi devlet siyaseti için menfaatine uygun olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Firarilerin kabul edilmesi ya da eşkıyanın İran-Osmanlı topraklarındaki aşiretlere saldırmaması iki devlet arasında çözülemeyen uzun süreli diplomatik sorunlara sebebiyet vermektedir.

JHS
53

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Sadaret Dairesi Kalemleri, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi, (A. MKT. MHM.), 270/28, (H. 02 Safer 1280).

Bab-ı Ali Evrak Odası, (BEO.), 408/30574, (H. 19 Zilkade 1311); 1526/114441, (H. 02 Rebiülahir 1318); 1527/114469, (H. 04 Rebiülahir 1318).

DH. EUM. EMN., 64/34, (H. 08 Cemaziyelevvel 1332).

DH. EUM.2.Şb, 16/22, (H. 28 Safer 1334); 17/2, (H. 16 Rebiülevvel 1334),

Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH.MKT.), 2861/34, (H. 11 Cemaziyelahir 1327); 1783/2, (H. 07 Rebiülahir 1308); 1794/59, (H. 10 Cemaziyelevvel 1308); 1833/84, (H. 09 Şevval 1308); 2643/10, (H. 06 Şevval 1326); 785/76, (H. 12 Şaban 1321); 1772/124, (H. 04 Rebiülevvel 1308); 1779/111, (H. 27 Rebiülevvel 1308); 1799/92, (H. 03 Cemaziyelahir 1308); 1807/94, (H. 29 Cemaziyelahir 1308); 1200/75, (H. 11 Şaban 1325); 1226/76, (H. 12 Zilhicce 1325); 1435/61, (H. 11 Zilkade 1304); 1580/17, (H. 26 Rebiülahir 1306); 1660/143, (H. 29 Muharrem 1307); 64/51, (H. 27 Zilkade 1310).

Dahiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Kısmı Belgeleri, (DH.TMIK.M.), 108/70, (H. 14 Cemaziyelevvel 1319); 131/15, (H. 03 Cemaziyelahir 1320); 147/82, (H. 15 Rebiülahir 1321).

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), 82/71, (M. 24 Aralık 1884).

Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.), 104/65, (M. 25 Ekim 1886).

Yıldız Sarayı Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A..HUS.), 184/106, (H. 20 Muharrem 1303); 186/102, (H. 22 Rebiülevvel 103); 201/27, (H. 06 Recep 1304).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 96/16, (H. 17 Zilkade 1311).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 70/10, (H. 16 Recep 1308); 66/42, (H. 20 Rebiülevvel 1890).

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Başkitabeti (Y. PRK. BŞK.), 36/33, (H. 17 Zilkade 1311).

B. Araştırma Eserler:

Aşiret Süvari Alayları Nizamnamesi; Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1368.

AVERYANOV, P. İ.; *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Çev: İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.

ARSLAN, Faruk; *Bilad-ı Ekrad: Kürdistan Kürt Diyarının Bilinmeyen Saklı Tarihi*, Öteki Adam Yayınları, İstanbul 2013.

ATEŞ, Sabri; *Empires at the Margin: Towards a History of the Ottoman-Iranian Borderland and the Borderland Peoples 1843–1881*, PhD Thesis, New York University 2006.

AYDOĞAN, Erdal; “Umumi Müfettişlik Raporlarında Kürtler ve Asayiş Meselesi (1927-

JHS
54

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*

1952)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09-10 Ocak 2014.

AYKUN, İbrahim; *Erzurum Konferansı (1843 – 1847) ve Osmanlı - İran Hudut Antlaşması*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995.

BAHDADİ, Abdolghafour; *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri ve İran’daki İç Olaylar*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1982.

BARKEY, Karen; *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev: Zeynep Altok), İstanbul 1999.

BAYAT, Kaveh; “İran and the Kurdish Question”, *Middle East Report*, No. 247, The Kurds and The Future, Summer 2008: 28–35.

BEZCİ, Bünyamin; “İsyanın Sosyo-Politik Tarihselliği: Eşkıyalar, Partizanlar Ve Teröristler”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.2, No: 7: 99–110.

BİÇER, Bekir; “İslam Coğrafyacılarının Eserlerinde Kürtler Hakkındaki Rivayetler (9.Yüzyıl–13. Yüzyıl)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)* Yıl:7, Sayı: XVII, Mart 2014:165–187.

.....; “İslam Tarihi Kitaplarında Kürtler Hakkındaki Rivayetler (7. Ve 12.Yüzyıl Arası)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume:5, Issue:6, December 2012: 51-80,

.....; “Ortaçağda Kürtler ve Türkler”, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Volume:6, Issue:6: 231-261.

BİNGÜL, Şeyhmus; *Tanzimat Dönemi Merkezileşme Çabaları Sürecinde Van Ve Çevresindeki Aşiretlerin İskân ve Adaptasyon Problemleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.

BRUINESSEN, Martin Van; *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

.....; *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, Çev: Nevzat Kırac, Bülent Peker vd., İstanbul 2013.

.....; “Kâdiriyye ve Kürtler arasında Kâdiriye Kolları”, (Çev: Hür Mahmut Yücer), *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, No. 1, Karabük Üniversitesi, Mart 2013,

BURKAY, Kemal; *Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı’na Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul 2011.

CELİLE, Celil; *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler*, Özge yayınları, Ankara 1992.

ÇABUK, Fehminaz; *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2013.

ÇETİNSAYA, Gökhan; “II. Abdülhamit Döneminde Kuzey Irak’da Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 1999/2:153–168.

JHS
55

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

- DEMİRCİ, Süleyman & Fehminaz Çabuk; “Celali Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celali Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857–1909)”, *History Studies*, Volume 6 Issue 6, December 2014: 71-97.
- DEMİRCİ, Süleyman & Fehminaz Çabuk; “Osmanlı Devletinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Aldığı Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Hemavend Kürt Aşireti Örneği (1887-1916)”, *hakem incelemesinde (2016)*.
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan; *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Kitap, İstanbul 2012.
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan; “Osmanlı Türkiyesinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590–1750)”, *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, Sayı 2 (Nisan 2012): 73–103.
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan; “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590–1750)” *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, no.2, 2012: 47–76.
- DERVİŞ Paşa; *Tâhdid-i İraniye 'ye Memur Derviş Paşa Layihası*, Matbaai Amire, 1287.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2012.
- DICKSON, Bertram; “Journey in Kurdistan”, *The Geographical Journal*, Vol: 35.,No:4 (Apr. 1910): 357–378.
- DİKMEN, Nedim; “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları ”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:19 Eylül 2005, Sayı:2, Sayfa: 137–159.
- DOĞAN, Cabir; “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri Ve Statüleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs 2011: 31–43.
- ; “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezleşme Politikasının Doğu Vilayetlerine Uygulanması”, *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011:505–521.
- GENCER, Fatih; “19. Yüzyılın İlk Yarısında Kürt Aşiretlerini Kontrol Altına Alma Çabaları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09–10 Ocak 2014.
- GÖKALP, Ziya; *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 2007.
- GÜLER, Birgül Ayman; “Yönetimde Özerlik Sorunu: Duyunu Umumiye Meclisi İdaresi 1881-1948”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1: 97-121.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; “Aşiret”, *DİA*, C.4, Ankara 1991.
- , Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.
- HARRİS, B. Walter; “A Journey in Persian Kurdistan”, *The Geographical Journal*, Vol.6, No.5 (Nov., 1895): 453-457.
- HUT, Davut; *Musul Vilayeti'nin İdari, İktisadi ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*, (Marmara

JHS
56

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2006.

IZADY, Mehrdad R; *Bir El Kitabı Kürtler*, Çev: Cemal Atıla, Doz Yayınları, İstanbul 2011.

İLGÜREL, Mücteba; “Osmanlılar da Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, C.XI, s. 463–469.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

KARACA, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838 – 1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

KARAGÖZ, Mehmet; “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:16, Sayı:2. Elazığ 2006: 373–402,

KASABA, Reşat; “From Moveable Empire to Immovable State: Ottoman Policies Towards Nomads and Refugees in the Modern Era”, *New Perspectives on Turkey Lecture*, no.45 (2011): 227-236.

KAYA, Kemal; “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, *OTAM*, Sayı:19, Yıl: 2006: 239-255.

Gürsoy Şahin, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisar’da Eşkîyalık Hareketleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IV, s.75-88.

KEŞKİNKILIÇ, Erdoğan; “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, *Turkish Studies*, Volume 8/11 Fall 2013:175-192.

KILIÇ, Orhan; “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, TTK, Ankara, 09-10 Ocak 2014.

KODAMAN, Bayram; *II. Abdülhamit Devri Doğu Politikası*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67, Seri: IV. Sayı: A. 21, Ankara 1987.

KOPAR, Metin & Murat Yolun; “18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, Sayfa: 335-358.

MARUFOĞLU, Sinan; “19. Yüzyılda Irak Vilayetlerinde Toprak Düzeni, Tapu ve Mülkiyet Sorunları”, *Tarihin Peşinde*, Yıl:2013, Sayı:9: 235-248.

MCDOWALL, David; *A Modern History of The Kurds*, I.B. Tauris, London 2005.

Mehmed Hurşid Paşa; *Seyahatname-i Hudud*, Çev: Alaattin Eser, İstanbul 1997.

Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

V. Minorsky, TH Bois & D.N Mac Kenzie; *Kürtler & Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul 2004.

NEBEZ, Jemal; *The Kurds History and Culture*, Çev. Hane Kuchler, WKA Publications, London 2004.

NIKİTİNE, Basıl; *Kürtler*, Çev: E. Karahan, H. Akkuş ve N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2010.

JHS
57

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

- ORTAYLI, İlber; *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1963.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Edit: Cengiz Eroğlu, Murat Babukçuoğlu & Orhan Özdil, ORSAM Yayınları, Ankara 2012.
- ÖZ, Mehmet; “Modernleşme öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010: 226-233.
- ÖZDEMİR, Emin - Ali Çakırbaş; “1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tetkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 6, Sayı: XV, Eylül 2013: 311–329.
- ÖZER, Ahmet; *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Elips Kitap Yayınları, Ankara 2003.
- ÖZOĞLU, Hakan; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özak, Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- ÖZTÜRK, Mustafa; “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları”, *Bellekten*, C.LIV, Sayı: 211, Ankara 1991.
- PITCHER, Donald Edgar; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev: Bahar Tırnakçı), YKY Yayınları, İstanbul 2013.
- SARIKÇIOĞLU, Melike; *Osmanlı-İran Hudut Anlaşmazlıkları (1847-1912) ve 1913 İstanbul Protokolü*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2009.
- SASUNİ, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Çev: Bedros Zartaryanve Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992.
- SEZEN, Tahir; *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21. Ankara 2006.
- SYKES, Mark; “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire”, *The Journal of The Royal Anthropological Institute of Great Britan and Ireland*, Vol: 38, (1908): 451-486.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- ULUÇ, A. Vahap; “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Sayı:2, 2010: 35-52.
- ULUERLER, Sıtkı; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı – İran Siyasi İlişkileri (1774 - 1848)*, (Fırat Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2009.
- UZUN, Efan; “Osmanlı Örnekleme Üzerinden Sosyal Eşkîyalığa Bir Bakış”, *TSA*, Sayı:3, Aralık 2006: 32–45.
- Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebular*, Altınok Matbaası, Ankara 1960.
- YALÇIN, Lale- Heckmann; *Kürtler, Tarih, Siyaset, Kültür*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- YALÇIN, Lale- Heckmann; *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yayınları,

JHS
58

History
Studies

Volume 7
Issue 3
September
2015

İstanbul 2002.

YİĞİT, Yücel; *İngiltere'nin Musul Vilayetinde Kürt Devleti Projesi (1918-1919)*, (Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2004.

YOUNİS, Qahttan TH. ; *Musul Vilayetinde İngiltere'nin (Kürt Devleti Kurma) Projesi 1918-1919*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

ZEKİ BEĞ, Muhammed Emin; *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Çev: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak & Şükrü Arslan, Nubihar Yayınları, İstan

JHS

59

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 3
September
2015*